

УДК 9+92(477)

DOI 10.31654/2520-6966-2018-9i-90-33-38

Н. А. Котельницький

кандидат історичних наук, член-кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН

Печатка з архіву М. А. Шліппенбаха – унікальне джерело з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України (60–80-ті рр. XIX ст.)

Розвідка присвячена запровадженню до міжнародного наукового обігу унікального джерела з історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України – печатки з архіву М. А. Шліппенбаха. Висвітлено історію віднайдення наукового артефакту. Акцентовано увагу на важливості історичного джерела для дослідження проблем дворянської генеалогії та геральдики основних представників опозиційного руху.

Ключові слова: М. І. Петрункевич, сурзучий відбиток печатки, М. А. Шліппенбах, І. І. Петрункевич, дворянська гербова композиція.

Актуальною проблемою у дослідженні історії земського ліберального руху на півночі Лівобережної України 60–80-х рр. XIX ст. є питання генези, соціальних витоків та національного коріння виникнення цієї опозиційної течії у широкомасштабному визвольному русі Російської імперії другої половини XIX ст. Зокрема, великий інтерес становить проблема дворянської генеалогії, вплив аристократичного походження на світогляд та ментальність провідних репрезентантів цього руху. На жаль, і до сьогодні вказані наукові питання залишаються поза увагою вітчизняної історичної науки. Відповідно завдання цієї розвідки полягає у початку постановки наукової проблеми в українській історіографії та введенні до міжнародного наукового обігу унікального артефакту – печатки з архіву М. А. Шліппенбаха, що дозволить розпочати роботу з вивчення геральдики яскравих представників земської опозиції Північного Лівобережжя – візуалістичного, але не менш важливого сегменту дослідження частини регіонального нобілітету – опозиційної фронди російському деспотизму.

Печатка відомого прогресивного громадського діяча Тверської губернії Михайла Івановича Петрункевича (1869–1942) була виявлена Н. А. Котельницьким, дослідником життя та діяльності у Чернігівській губернії його батька – великого політика, яскравого представника української національної аристократії, засновника та лідера

земського ліберального руху у Російській імперії Івана Ілліча Петрункевича (1843–1928) [1].

У ході тривалого спілкування та приватного листування Н. А. Котельницького з правнуком І. І. Петрункевича по материнській лінії – Миколою Андрійовичем Шліппенбахом (1928–2010) [2], яке відбулось завдяки сприянню відомого чернігівського краєзнавця, публіциста, бібліографа, члена Національної спілки краєзнавців України, головного консультанта Чернігівської державної обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка Л. В. Студьонової, вдалося дізнатися, що останній зберігає особисту печатку свого діда – М. І. Петрункевича. М. А. Шліппенбах, дізнавшись, що Н. А. Котельницький досліджує життя та діяльність І. І. Петрункевича на території Північної України, зробив шляхетний жест: люб'язно подарував автору цієї розвідки унікальний та неоціненний історичний артефакт – сургучний відбиток печатки династії Петрункевичів. Дарунок став "родзинкою" особистої музейної колекції Н. А. Котельницького.

На наявному у нашому розпорядженні невеликого розміру круглому сургучному відбитку з рівним чітким краєм (33 мм у діаметрі), зображений французький щит, увінчаний прямим ґратчастим шоломом під дворянською короною. У нашоломнику виходить армована правиця, яка тримає вигнуту шаблю. Витончений намет обрамляє композицію. Здавалося б, перед нами родовий дворянський герб. Однак на щиті замість гербової композиції – переплетені літери, які віддалено нагадують вензель імператора Петра Великого. Під щитом добре читається розташований півколом напис: "МИХАИЛЬ ИВАНОВИЧЪ ПЕТРУНКЕВИЧЪ" [3].

Печатка дісталася М. А. Шліппенбаху після смерті його діда, який помер від голоду під час Другої світової війни, у дні блокади Ленінграда, разом із залишками особистих речей і меблів, уцілілими завдяки їх переміщенню у підвал житлового будинку [4, арк. 1–1 зв.].

Як і його батько, до лютого 1917 р. М. І. Петрункевич був яскравим політиком, представником тверського ліберального дворянства, багаторазово обирався предводителем дворянства Новоторзького повіту Тверської губернії, кілька виборчих каденцій очолював Новоторзьку повітову земську управу, був організатором і попечителем земських кредитних установ Тверської губернії для потреб селянських господарств. За словами М. А. Шліппенбаха, печатку М. І. Петрункевич використовував для поштового пересилання ділової документації і приватної кореспонденції. Логічно, що особиста печатка при таких посадах і широкому спектрі діяльності підтверджувала статусність листування діяча.

У своїх листах до автора цієї публікації М. А. Шліппенбах виклав відому йому інформацію про печатку, висунувши гіпотезу, що наявність на ній дворянських геральдичних атрибутів може бути частиною родового герба іменитої династії Петрункевичів [5, арк. 1]. Однак, на превеликий жаль, нам поки що не вдалося знайти зображення герба роду Петрункевичів, що, очевидно, обумовлено тим, що ця яскрава дворянська династія відносилася до дрібного нобілету, а тому могла і не мати затвердженого чи самобутнього герба.

У зв'язку з цим можна констатувати, що досліджуваний відбиток печатки з монограмою, вміщений у дворянську гербову композицію, є особистим персоніфікованим знаком М. І. Петрункевича (про це свідчить повне ім'я власника під гербовою композицією). Однак питання з монограмою і її розшифровкою залишається відкритим.

Взагалі ж, різного рангу титульні корони і геральдичні композиції вельми часто використовувалися у побуті аристократії: їх розміщували на родове срібло або порцеляну, на візитівки або особисті печатки. Корони були невід'ємним атрибутом поширених дворянських персональних монограм, якщо у того чи іншого дворянського роду не було герба. Додамо, що подібного роду печатки з дворянськими монограмами не є великою рідкістю.

Тим не менше можливість встановити власника такої печатки, а тим паче факт того, що її володар – вельми неординарна і значуща фігура в історії, роблять подібного роду артефакти дуже цінними історичними пам'ятками і джерелами для різного роду досліджень, у тому числі і з точки зору допоміжних історичних дисциплін, зокрема – сфрагістики та геральдики. Попереду – продовження вивчення артефакту, розшифровка монограми.

Окремо потрібно наголосити на тому, що введення до міжнародного наукового обігу цього унікального історичного джерела дозволяє ініціювати постановку проблеми про віднайдення, формування та студювання геральдичної галереї провідних діячів земського ліберального руху Сіверщини. Цей крок стане яскравим доповненням композиційної структури дослідження щодо впливу українського, національно-аристократичного походження як на сам земсько-ліберальний рух, так і на його видатних представників.

Література

1. Див. : Котельницький Н. А. Иван Ильич Петрункевич: жизнь и деятельность на Черниговщине: историко-биографический очерк. Москва: Летний сад, 2015. 124 с.; він же. Иван Петрункевич: истоки. *Русское слово: общественно-публицистический иллюстрированный журнал*. Издание русского национального меньшинства в Чешской Республике. 2016. № 7.

С. 20–21; він же. Іван Петрункевич – видатний син Борзнянщини. – Плиски, 2017. 16 с.; він же. Династія козацьких дворян. Петрункевичі: етносоціальне коріння та генеза походження. *Пороги. Культурно-політичний часопис для українців у Чеській Республіці*. 2017. № 4. С. 6–7; він же. Народний меценат. Іван Ілліч Петрункевич (1843–1928): життя та діяльність на Чернігівщині. *Пороги. Культурно-політичний часопис для українців у Чеській Республіці*. 2017. № 6. С. 12–13.

2. Див.: Котельницький Н. А. Николай Андреевич Шлиппенбах – наследник И. И. Петрункевича. *Опыты историко-антропологических исследований*. Москва: РУДН, 2012. С. 132–141; він же. Письма Н. А. Шлиппенбаха как источник по изучению общественно-политической деятельности И. И. Петрункевича в Украине. *Materialy IX mezinarodni vedesko – praktika conference "Efektivni nastroje modernich ved – 2013"* (27 dubna – 05 kvetna 2013 roku). Dil 19. Historie. Praha, 2013. Str. 13–15; він же. Між голодом та славою. М. А. Шліппенбах – нащадок родини Петрункевичів. *Пороги. Культурно-політичний часопис для українців у Чеській Республіці*. 2017. № 7. С. 7–8; він же. Микола Андрійович Шліппенбах – нащадок І. І. Петрункевича. *Сіверянський літопис*. 2017. № 6. С. 143–153; Він же. Николай Шлиппенбах, потомок И. И. Петрункевича. *Русское слово*. Общественно-публицистический иллюстрированный журнал. Издание русского национального меньшинства в Чешской Республике. 2018. № 1. С. 40–45.

3. Особиста музейна колекція Н. А. Котельницького. Сургучний відбиток печатки династії Петрункевичів.

4. Особистий архів Н. А. Котельницького. Лист М. А. Шліппенбаха до Н. А. Котельницького від 5.12.2008 р., м. Сестрорецьк.

5. Особистий архів Н. А. Котельницького. Лист М. А. Шліппенбаха до Н. А. Котельницького від 10.09.2008 р., м. Сестрорецьк.

References

1. Dyv. Kotelnytskyi N. A. Yvan Ylych Petrunkevych: zhyzn y deiatelnost na Chernyovshchynе: ystoryko-byohrafycheskyi ocherk. Moskva: Letnyi sad, 2015. 124 s.; vin zhe. Yvan Petrunkevych: ystoky. Russkoe slovo: obshchestvenno-publytsystycheskyi yllustrrovannyy zhurnal. Yzdanye russkoho natsyonalnoho menshynstva v Cheshskoi Res-publyke. 2016. № 7. S. 20–21; vin zhe. Ivan Petrunkevych – vydatnyi syn Borznianshchyny. – Plysky, 2017. 16 s.; vin zhe. Dynastiia kozatskykh dvorian. Petrunkevychi: etnosotsialne korinnia ta geneza pokhodzhennia. Porohy. Kulturno-politychnyi chasopys dlia ukraintsiv u Cheskii Respublitsi. 2017. № 4. S. 6–7; vin zhe. Narodnyi metsenat. Ivan Illich Petrunkevych (1843–1928): zhyttia ta diialnist na Chernihivshchyni. Porohy. Kulturno-politychnyi chasopys dlia ukraintsiv u Cheskii Respublitsi. 2017. № 6. S. 12–13.

2. Dyv.: Kotelnytskyi N. A. Nikolai Andreevych Shlyppenbakh – naslednyk Y. Y. Petrunkevycha. Oпыты ystoryko-antropolohycheskykh yssledovanyi. Moskva: RUDN, 2012. S. 132–141; vin zhe. Pysma N. A. Shlyppenbaha kak ystochnyk po yzucheniyu obshchestvenno-polytycheskoi deiatelnosti Y. Y. Petrunkevycha v Ukrayne. Materialy IX mezinarodni vedesko – praktika conference "Efektivni

nastroje modernich ved – 2013 (27 dubna – 05 kvetna 2013 roku). Dil 19. Historie. Praha, 2013. Str. 13–15; vin zhe. Mizh holodom ta slavoiv. M. A. Shlippenbakh – nashchadok rodyny Petrunkevychiv. Porohy. Kulturno-politychnyi chasopys dlia ukraintsv u Cheskii Respublitsi. 2017. № 7. S. 7–8; vin zhe. Mykola Andriiovych Shlippenbakh – nashchadok I. I. Petrunkevycha Siverianskyi litopys. 2017. № 6. S. 143–153; Vin zhe. Nikolai Shlyppenbakh, potomok Y. Y. Petrunkevycha. Russkoe slovo. Obshchestvenno-publytsystycheskyi yllustruyovannyy zhurnal. Yzdanye russkoho natsyonalnoho menshynstva v Cheshskoi Respublyke. 2018. № 1. S. 40–45.

3. Osobysta muzeina kolektsiia N. A. Kotelnytskoho. Surhuchnyi vidbytok pechatky dynastii Petrunkevychiv.

4. Osobystyi arkhiv N. A. Kotelnytskoho. Lyst M. A. Shlippenbakha do N. A. Kotelnytskoho vid 5.12.2008 r. m. Sestoretsk.

5. Osobystyi arkhiv N.A. Kotelnytskoho. Lyst M. A. Shlippenbakha do N. A. Kotelnytskoho vid 10.09.2008 r. m. Sestoretsk.

Н. А. Котельницкий

кандидат исторических наук, член-корреспондент Центра украинских исследований Института Европы РАН

Печатка из архива М. А. Шлиппенбаха – уникальный источник из истории земского либерального движения на севере Левобережной Украины (60–80-е гг. XIX в.)

Публикация посвящена введению в международный научный оборот уникального источника по истории земского либерального движения на севере Левобережной Украины – печати из архива М. А. Шлиппенбаха. Освещена история находки научного артефакта. Акцентировано внимание на важности исторического источника для исследования проблем дворянской генеалогии и геральдики основных представителей движения.

Ключевые слова: М. И. Петрункевич, суречный оттиск печати, М. А. Шлиппенбах, И. И. Петрункевич, дворянская гербовая композиция.

N. A. Kotelnitsky

candidate of Historical Sciences, corresponding member of the Center for Ukrainian Studies Institute of Europe RAS

Store from the archive of M. A. Shlippenbach – unique source of the little liberal movement history in the Left-left bearing Ukraine (60–80th XIX c.)

The intelligence is devoted to the introduction into the international scientific circle of a unique source on the history of the zemsky liberal movement in the north of the Left Bank of Ukraine -prints from the archive of M. Shlippenbach. The history of finding the scientific artifact and the circumstances of its transfer to the private museum collection of N. A. Kotelnitsky is highlighted. A scientific description and measurement of an important historical source has been carried out.

The laconic historical certificate about the historical figure of MI Petrunkevich-owner of the seal is provided. On the basis of the content analysis of the epistolary by M. A. Shlipenbach from the private archive of N. A. Kotelnitsky, the hypothesis of Nikolai Andreevich is

declared that the imprint on the imprint of the seal may be a prototype of the family coat of arms of the dynasty Petrunkevich.

Due to the fact that till now the Petrunkevich family coat of arms has not been found, the author states that the image on the imprint of the stamp is a personalized personality mark of M. I. Petrunkevich. In the context of this, brief background information is provided on the existence of such personal personalized characters in the aristocracy of the Russian Empire, which did not have officially approved coats of arms.

The emphasis is placed on the importance of the historical source for studying the problems of the aristocratic genealogy and the heraldry of the main representatives of the opposition movement. In general, agreeing with the hypothesis of M. A. Shlypenbach, N. A. Kotelnitsky initiates a problem of finding, forming and studying the heraldic gallery of the leading representatives of the zemsky liberal movement northern Ukraine.

Key words: *M. I. Petrunkevich, the seal of the seal, M. A. Shlippenbach, I. I. Petrunkevich, noble emblem composition.*